

**AUTORYSTĖS EKSPERTIZĖS RAIDA IR PERSPEKTYVOS
ŠIANDIENINĖJE LIETUVOJE**

Anelė Žalkauskienė

Lietuvos teismo ekspertizės institutas, Lvovo g. 19^a, 2600 Vilnius
Telefonas 72 30 19

Dr. Valerijonas Žalkauskas

Radijo fizikos katedra, Fizikos fakultetas, Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, 2000
Vilnius
Telefonas 76 94 54

Spaudai pateikta 1999 m. balandžio 23 d.

S a n t r a u k a

Pirmoje straipsnio dalyje apžvelgiama autorystės (lingvistinės) ekspertizės raida Lietuvoje. Tai kriminalistinio lietuvių rašto kalbos tyrimo mokslinių ir metodinių pagrindų sukūrimo istorija bei ekspertinės praktikos apžvalga.

Antroje dalyje kalbama apie šios ekspertizės naujoves, susijusias su kompiuterinės įrangos taikymu tekstams spausdinti. Daromos išvados, kad: 1) taikant šią įrangą, autorystės ekspertizės objektais gali būti ir kompiuteriniai tekstai, t.y. tekstai, esantys kompiuterio laikmenoje, ir jau išspausdinti tekstai ir 2) autorystės ekspertizės metodais galima nustatyti teksto autorių nepaisant naudotų rašybos taisymo priemonių. Aptariami lyginamosios medžiagos parengimo ypatumai tiriant tokius tekstus.

Autorystės ekspertizės, vakaruose vadinamas lingvistinėmis, Lietuvos teismo ekspertizės institute atlieka Rašysenos ekspertizų skyrius. Rašysenos ekspertai seniai suprato, kad kalbos požymiai gali būti svarbūs norint identifikuoti rašiusį asmenį. Apibūdinti lietuviško teksto autorių buvo mėginta dar ketvirtajame mūsų amžiaus dešimtmetyje. Apie vieną rašysenos ekspertizę ekspertas A. Vaitkevičius "Kriminalistikos žinyne" rašė: "Iš laiškų turinio buvo galima susidaryti įspūdį, kad šiuos laiškus galėjo parašyti koks nors jaunas padauža vyrukas, perskaitęs kriminalinį romaną... Tuo tarpu būta visai priešingai, nes tardymo metu nustatyta, kad įtariamasis B. besąs daugiau kaip 60 metų ūkininkas" [2]. Rašybos klaidas prieškarinio Lietuvos ekspertai nurodydavo šalia svarbiausių rašto požymių.

1961 m. įkūrus Lietuvos teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutą, buvo pradėti nuoseklūs kriminalistiniai lietuvių rašto kalbos tyrimai. Tai atspindėjo ir ekspertinė praktika. Kalbos požymių analizė tuo metu buvo privaloma kiekvienoje rašysenos ekspertizėje, kurioje buvo tiriami tekstai. Rašto kalbos požymiai būdavo aptarinėjami analizuojant parašus [6]. Paprastai tai būdavo klaidos dėl pasirašiusiojo neraštingumo ar tarmės įtakos. Tuo pat metu buvo kuriami naujos – lietuviškų tekstų autorystės – ekspertizės pagrindai. Kvalifikuotai atlikti tokios ekspertizės galėjo tik aukštąjį lingvistinį išsilavinimą turintys specialistai. Todėl nuo 1976 m. Institute ekspertais buvo pradėti rengti lituanistai.

Mokslinius ir metodinius lietuviškų tekstų autorystės ekspertizės pagrindus padėjo O. Dambrauskaitė, sukūrusi rašto kalbos požymių klasifikaciją bei pirmąją kriminalistinę lietuvių rašto kalbos tyrimo metodiką ir 1972 m. dabartiniame Sankt Peterburge apsigynusi socialinių

mokslių daktarės disertaciją “Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas”. Neilgai trukus, 1975 m., gretimoje Ukrainoje, Kijeve, daktaras S. Vulas apgynė disertaciją “Teoriniai ir metodiniai kriminalistinio rašto kalbos tyrimo klausimai”, kurioje, be kitų, buvo rekomenduojami ir statistiniai kalbos tyrimo metodai. Rašto kalbą tuo metu intensyviai tyrinėjo ir Rusijos bei kitų buvusios Tarybų Sąjungos respublikų kriminalistai. O. Dambrauskaitės, S. Vulo ir kitų mokslininkų rekomendacijomis ir idėjomis ilgai ir buvo vadovaujamosi Lietuvos teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto ekspertinėje praktikoje.

Praėjo dar šiek tiek laiko, kol buvo galutinai apibrėžtos naujosios ekspertizės galimybės, aptarti eksperto kompetencijos klausimai, kol praktikai išmoko atskirti rašysenos ir autorystės ekspertizų objektus. Tada buvo susirūpinta ekspertų rengimu. 1982 m. Maskvoje buvo suorganizuoti pirmieji neakivaizdiniai ekspertų kursai, po kurių kompetentinga komisija suteikė autorystės ekspertų kvalifikaciją būreliui lingvistų iš įvairių buvusios TSRS respublikų. Lietuvoje iki to laiko jau buvo atlikta ne viena autorystės ekspertizė. 1985 m. Lietuvos teismo ekspertizės institute buvo parengtos pirmosios metodinės rekomendacijos “Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas”.

Autorystės ekspertizė dažniausiai suprantama kaip anoniminio autoriaus identifikacija, kai iš kelių įtariamų asmenų nustatomas teksto kūrėjas. Iš tikrųjų dalis ekspertizų yra identifikacinės. Bet didesnė jų dalis pastaraisiais metais atliekama norint apibūdinti anoniminių autorių, kai į policiją ar prokuratūrą kreipiasi grasinančius, garbę ir orumą įžeidžiančius ar šantažuojančius laiškus gavę asmenys. Dažniausiai jie nežino, kas galėtų jiems grasinti ar juos šmeižti, kartais apkaltina nekaltus. Tada, be operatyvinės informacijos bei kitų ekspertizų, tampa svarbi ir anoniminio autoriaus charakteristika remiantis jo kalbos požymiais. Žinoma, šiek tiek apibūdinti teksto autorių gali ir patys paieškos darbuotojai. Tačiau reikia turėti galvoje, kad anoniminiai laišakai paprastai būna labai “klastingi” rašto kalbos objektai, kadangi autoriai kaip mokėdami apsimitinėja kitais žmonėmis. Neretai rašoma negimtąja kalba, apsimitama kitos lyties, kito socialinio sluoksnio ar kitos profesijos atstovu, menkesnio negu iš tikrųjų yra raštingumo. Taigi išgauti taip užmaskuotą informaciją apie autorių gali tik specialiųjų žinių turintis žmogus. Ekspertas atsako į klausimus, ar tekstas parašytas autoriaus gimtąja kalba [3], koks jo išsilavinimas, psichinė sveikata, veiklos sritis [4]. Tokių ekspertizų atliekama po kelias per metus. Apskritai autorystės ekspertizų skiriama nedaug, bet vis sunkesnės darosi ekspertų užduotys.

Nuo 1992 m. padažnėjo štai tokie klausimai: 1) ar tekstą asmuo A padiktavo asmeniui B, ar jo autorius yra pats asmuo B? 2) ar tekstą sukūrusio asmens būseną buvo įprasta ar rašydamas jis buvo neįprastos būsenos (neįprasta būseną gali būti susijaudinimas, išgąstis...)? 3) ar autorius B tekstą sukūrė ir parašė savarankiškai ar naudojant prieš jį kokią nors prievartą? Į tokius klausimus pavyksta atsakyti tik tiriant ir rašyseną, ir rašto kalbą. Būtent tokie klausimai paskatino autorystės ekspertus ir teoriškai gilintis į kompleksinius teksto tyrimus [5]. Tai nėra grįžimas atgal, kai rašysenos ir rašto kalbos ekspertizės (taip jos tada buvo vadinamos) sudarė lyg ir vieną ekspertizę. Anaipol. Dėl autorystės ekspertizės nebrandumo daugelio kalbos ypatumų tada paprasčiausiai nemokėta įvertinti. Tik patirtis, atkaklus mokslinis ir praktinis darbas, stengiantis didinti lietuviškų tekstų autorystės ekspertizės galimybes, dabar padeda įveikti daugelį tokių sunkių klausimų.

1986 m. institute pirmą kartą buvo nustatyta, kad parašytas tekstas diktuotas kito asmens. Tekstą padiktavusią gydytoją išdavė ne tik jos individualaus stiliaus požymiai, bet ir medikų kalbos ypatumai tekste.

O štai 1998 m. pradžioje į Instituto archyvą pateko kitos, labai panašios ekspertizės antrasis egzempliorius. Asmuo S. buvo apkaltintas, padaręs sunkų kūno sužalojimą, pavojingą asmens I. gyvybei. Pats I. tvirtino nematęs, kas jam smogė, nes buvo girtas. S. kaltas neprisipažino. Tačiau parengtinio tyrimo metu, jam esant areštinėje, buvo paimtas laiškas, parašytas nukentėjusiajam I. Jame buvo prašoma neduoti asmeniui S. nenaudingų parodymų. Laišką parašė vienas iš areštinėje tuo metu buvusių vaikinių – P. Apklaustas kaip liudytojas teismo posėdyje P. sakėsi esąs ir laiško autorius, pats visą tekstą sugalvojęs, kadangi tuo metu tikėjęs S. nekaltumu ir S. neprašomas mėginęs jam padėti. Atlikus autorystės ekspertizę, paaiškėjo, kad laiško autorius vis dėlto yra S. Tyrimą labai pasunkino tai, kad

abiejų vaikų raštingumas ir intelektas beveik vienodi, bet šiek tiek palengvino kaltinamojo tautybė: S. – rusas, ir nors Lietuvoje jis gyvena nuo 4 metų, puikiai šneka lietuviškai, jo piktuočiame laiške šiek tiek jautėsi gimtosios kalbos įtaka.

1997 m. buvo atlikta labai sudėtinga autorystės ekspertizė: buvo nustatyti kompiuterio spausdintuvu išspausdinto teisinio teksto bendraautorai: nelietuvis ekonomistas ir lietuvis teisininkas.

Taigi lietuviškų tekstų autorystės ekspertizės teorinės žinios ir metodiniai pagrindai susisteminti. Kriminalistikos literatūroje šios ekspertizės skirstomos į identifikacines ir neidentifikacines [1, 18-26]. Net patys naujausi šios ekspertizės laimėjimai nuolat aptariami visiems Lietuvos teisininkams prieinamuose leidiniuose. Su jos galimybėmis, ekspertizės medžiagos rengimu supažindinami ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto, ir Lietuvos teisės akademijos studentai. Juk veiksmingai panaudoti bet kurios ekspertizės galimybes įmanoma tik tada, kai teisininkai turi būtinų mokslinių žinių apie tą ekspertizę.

Iš to kas pasakyta matyti, kad autorystės ekspertizė yra pakankamai brandi, žinoma Lietuvoje ir todėl perspektyvi ekspertizės rūšis. O jos raidos perspektyvos šiuo metu pirmiausiai susijusios su vis platesniu kompiuterinės įrangos naudojimu tekstams spausdinti.

Jau dabar matome, kad mažėja rankraštinių tekstų, dažniau tiriami spausdinti. Ir spausdinami jie kompiuterio spausdintuvu dažniau negu mašinėle, kadangi parengti ir išspausdinti tokį tekstą jau moka įvairiausių profesijų žmonės. Todėl ir autorystės ekspertui reikės išmanyti kompiuterinio teksto rinkimo techniką, o sunkesniais atvejais pasitelkti į pagalbą šios srities arba dokumentų techninės ekspertizės specialistus.

Viena iš daugelio dokumentų techninės ekspertizės galimybių yra mašinėle tekstą išspausdinusio asmens identifikavimas pagal spausdinimo įgūdžius. Tas asmuo nebūtinai yra teksto autorius. Tokia ekspertizė paprastai skiriama, kai reikia nustatyti būtent spausdinusį, o ne tekstą sukūrusį žmogų. Todėl autorystės eksperto žinios atliekant tokias ekspertizes ne-taikomos ir kompleksinio tyrimo patirties nėra. Identifikuoti kompiuterinį tekstą parengusį asmenį yra daug sunkiau. O nustatant jo autorių, be jokios abejonės, reikės remtis ne vien tik tradiciniais autorystės ekspertizės požymiais. Kokiais gi kitais?

Teksto parengimas – tai jo surinkimas kompiuterio klaviatūra, klaidų ištaisymas ir išspausdinimas. Prieš spausdinimą tekstas sutvarkomas: gražiai išdėstomas – paliekamos reikiamos paraštės, nustatomi intervalai tarp eilučių, tuščios eilutės tarp skyrių ir pan. Autorystės ekspertizės objektai tokiais atvejais gali būti dvejopi: kompiuteriniai tekstai, t.y. tekstai, esantys kompiuterio laikmenoje, ir jau išspausdinti tekstai.

Kompiuterinis tekstas paprastai surenkamas gana sudėtinga programa “*Microsoft Wordu*” (žodžių dorojimo programa). Ši programa prilygsta leidybinėms programoms ir turi labai sudėtingas teksto apipavidalinimo priemones. Nors yra paprastesnių kompiuterinių programų (“*Write*”, “*Word Pad*”), tačiau jos naudojamos retai, kadangi negalima atlikti kai kurių funkcijų, pavyzdžiui, parengti lentelių, paryškinti teksto ir pan. “*Microsoft Wordas*” paprastai būna kompiuteryje kaip pagrindinė raštinės programa, todėl jis ir naudojamas. Tačiau daugelis vartotojų yra savamoksliai ir naudojami labai nedaugeliu “*Wordo*” funkcijų – tik 10-20 proc. visų jo galimybių. Pagal tai, kokias ir kiek “*Wordo*” funkcijų vartotojas pritaiko, galima įvertinti jo įgūdžius naudotis šia programa. Atskiruose tekstuose atsispindinčius įgūdžius galima palyginti. Ką gi reikėtų analizuoti?

1. Šriftų parinkimas ir raidžių formos

Nustatoma, ar tekstas rinktas įvairiais šriftais, paryškintas (*Bold*), kursyvintas (*Italic*); ar žodžio raidės praretintos, paliekant tarpus, ar taikyta speciali raidžių praretinimo technika, rodanti, kad vartotojas moka rengti tekstą, tinkantį rašybai tikrinti ir kompiuteriniam vertimui.

2. Pastraipos formų naudojimas

Nustatoma, ar vartotojas pastraipos pirmos eilutės įtrauką padaro keliais tarpais (visai netinkamas būdas, nes tarpų skaičius priklauso nuo raidžių dydžio), ar tabuliatoriaus tarpu (tabuliatoriaus kita paskirtis), ar pirmosios eilutės įtrauka nustatoma pastraipos formų pasirinkties priemonėmis (profesionalus būdas).

3. Automatinio teksto taisymo priemonės

Nustatoma, ar vartotojas naudoja automatinį taisiklį (*AutoCorrect*). Jei sakiny s pradėtas mažaja raide arba jeigu žodžio pradžioje pasitaiko dvi didžiosios raidės, automatinis taisiklis nenaudotas.

4. Teksto rašybos tikrinimo priemonės

Lietuviškos rašybos tikrinimo programos kol kas neturi sakinio taisyklingumo tikrinimo priemonių, todėl tekste lieka klaidų. Jei teksto taisyklinga rašyba, bet yra linksnių derinimo klaidų, jei nėra reikalingos nosinės žodžio gale, kai galimas toks kitos reikšmės žodis be nosinės, tai galėjo būti taikyta rašybos tikrinimo programa. Teksto rašybos tikrinimo priemonės tikriausiai buvo naudotos, jei tekste žodžiai keliami. Rankinis žodžių kėlimas dirbant „*Wordu*“ labai komplikotas. Jį pritaikius, vėliau nebegalima redaguoti teksto. Todėl rankinis kėlimas beveik nenaudojamas. Jei tekste žodžiai keliami, greičiausiai buvo taikytos kompiuterio kėlimo priemonės (*Hyphenation*).

5. Teksto tinkamumas maketuoti

Nustatoma, ar tekste naudojami antraščių, išnašų stiliai, rodantys, kad dokumentas rengiamas numatant panaudoti maketavimo ar automatinio turinio sudarymo techniką.

Daugelis čia aprašytų teksto požymių gali būti nesunkiai nustatyti, jeigu tekstas yra kompiuterio laikmenoje. Kompiuterio ekrane galima matyti nespausdinamus įforminimo elementus, simbolių ir pastraipų formas, antraščių šriftą. Tiriant spausdintą tekstą didelės dalies čia išvardytų požymių nustatyti nebegalima. Tačiau ir spausdintame tekste teksto formos požymių išlieka. Šiuos požymius galima nustatyti iš raidžių, įtraukų, tarpų tarp eilučių. Tačiau tam būtini specialūs tyrimai.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nustatyti autorių ypač sunku, kai tekstas taisytas automatinio taisymo arba rašybos tikrinimo priemonėmis. Pirma, rašybos įgūdžių lygis pataisytame tekste bus aukštesnis negu tikrasis autoriaus raštingumas. Antra, spausdintą tekstą tiriantis ekspertas nežinos, taikytos ar netaikytos kalbos taisymo priemonės, jeigu to negalės nustatyti iš likusių klaidų arba jeigu klaidų nebus likę. Tačiau būtina prisiminti, kad rašybos požymiai tėra viena autorystės eksperto tiriamų požymių grupė, be to, ne pati svarbiausia. Gi tikriesiems įtariamojo autoriaus rašybos įgūdžiams nustatyti tereikės, kad palyginti būtų pateikta ne tik kompiuterinių arba išspausdintų, bet ir rankraštnių tekstų. Iš kompiuterinių ir išspausdintų tekstų bus galima įvertinti ne tik leksikos, sintaksės bei stiliaus įgūdžius, bet ir asmens įgūdžius naudotis aptartomis „*Wordo*“ funkcijomis. Vadinasi, autorystės ekspertas pats arba pasitelkęs specialistą šalia tradicinių požymių tirs dar vieną požymių grupę, svarbią norint identifikuoti autorių. Eksperimentiniai šios srities tyrimai nuteikia optimistiškai.

Išvados

Aptartus dalykus būtų galima apibendrinti taip:

1. Lietuviškų tekstų autorystės ekspertizės metodais galima identifikuoti kompiuterinio teksto arba išspausdinto kompiuterinio teksto autorių, nors tekstas ir būtų taisytas rašybos taisymo priemonėmis.
2. Kompiuterinis tekstas, t.y. tekstas, esantis kompiuterio laikmenoje, kaip ir išspausdintas kompiuterinis tekstas, priskirtini prie autorystės ekspertizės objektų.
3. Identifikuojant kompiuterinio teksto arba išspausdinto kompiuterinio teksto autorių palyginti būtina pateikti kompiuterinių, išspausdintų kompiuterinių ir rankraštnių tekstų.
4. Vertinant kompiuterinio teksto parengimo lygį, autorystės ekspertui tikslinga pasitelkti specialistų.

LITERATŪRA

1. **Pošūnas P.** Kriminalistinės ekspertizės. – Vilnius, 1997.

2. **Vaitkevičius A.** Rašysenos ekspertizė – vienintelis kaltės įrodymo faktorius // Kriminalistikos žinynas. – 1938. – Nr. 23.
3. **Žalkauskienė A.** Lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymo metodiniai pagrindai // Kriminalistikos ir teismo ekspertizės problemos. – Vilnius, 1996.
4. **Žalkauskienė A.** Apie autorystės ekspertizes // Teisės problemos. – Vilnius, 1993. – Nr. 2.
5. **Žalkauskienė A.** Rašysenos ir rašto kalbos kompleksinio tyrimo galimybės // Teisės problemos. – Vilnius, 1994. – Nr. 4.
6. **Дамбраускайте О. К.** Исследование подписей с учетом признаков письменной речи // Сборник научных работ. – Вып. 5. – Вильнюс, НИИСЭ. – 1975.

Development and Perspectives of Authorship Examination in the Present-day Lithuania

A. Žalkauskienė
Lithuanian Institute of Forensic Examination

V. Žalkauskas, Dr.
Vilnius University, Lithuania

SUMMARY

The first chapter of the article analyses the development of authorship (linguistic) examination in Lithuania: the history of the creation of scientific and methodical bases for criminalistic research of the Lithuanian language and the review of expert practice.

The second chapter discusses novelties of this examination, which are related to the introduction of computer equipment for text printing. The conclusions are made as follows: 1) when such equipment is applied, computer texts may be subject of authorship examination, i.e. printed texts and texts, which are in computer software or hardware, and 2) author may be identified using methods of authorship examination regardless of measures used for corrections of the text. The peculiarities of preparation of comparative materials for the investigation of such texts are also defined.

